

זיהוי עמדות בקרב עובדי הספרייה המרכזית ע"ש סוראסקי באוניברסיטת תל-אביב בענין ייעודה ומטרותיה של ספרייה זו/רוון עידית

תקציר :

הספרייה המרכזית ע"ש סוראסקי באוניברסיטת תל-אביב, בדומה לספריות אקדמיות אחרות בארץ ובעולם, פועלת וממוקמת בסביבה משתנה, המאופיינת באי-יציבות ובחוסר וודאות כלכלית ואקדמית. סביבה זו נוטה להצמיח ולחזק דפוסי שיח, רעיונות, תפיסות, אמונות והיגדים מיתיים שונים, מסוג: "מיתוס הספרייה ללא נייר", "מיתוס הספרייה הדיגיטלית" ו "מיתוס הספרייה ללא ספרנים".

לאור תנאי המצב בהם פועלת הספרייה המרכזית ולאור ספרות מקצועית עכשווית הדנה באופן ישיר ועקיף בשאלת ייעודה ומטרותיה של הספרייה האקדמית, מבקש המחקר הנוכחי להשיב על שתי שאלות: מהן העמדות שמביעים עובדי הספרייה המרכזית בענין ייעודה ומטרותיה של ספרייה זו? ומהם קווי הדמיון והשוני בין העמדות שמוצגות בספרות המקצועית שנסקרה לצורך עבודה זו בנוגע לייעודה של הספרייה האקדמית לבין העמדות שמציגים עובדי הספרייה המרכזית?

הגדרת המטרה של זיהוי או מיפוי עמדות עובדי הספרייה ביחס לייעודה מתבססת על ההנחה שיש לעמדות אלה משמעות, לא רק בכינון דפוסי שיח בנוגע לייעודה, מטרותיה ותפקידה של הספרייה, אלא גם בכינון של פרקטיקות ארגוניות ומקצועיות הקובעות במידה רבה את מעמדה, מקומה ועתידה של הספרייה האקדמית, הן בהקשר המקומי של הספרייה המרכזית, והן בהקשר הרחב יותר של ספריות אקדמיות בכלל בארץ ובעולם. יחד עם זאת, ברצוני להדגיש כי המחקר הנוכחי מתמקד בשאלת ה"מה" – מהו הייעוד והמטרות של הספרייה המרכזית/הספרייה האקדמית, כפי שאלה מובעים על ידי עובדיה/חוקריה, יותר מאשר בשאלת ה"איך" הנוגעת לאסטרטגיות, לפעולות ולפרקטיקות ארגוניות הננקטות בדרך למימוש הייעוד האמור.

על מנת להשיב על שאלות המחקר ומטרותיו התבסס המחקר הנוכחי על שיטת מחקר איכותנית מהסוג שמציעה "תיאוריה מעוגנת בשדה" (grounded theory). במסגרת זו בוצעו הפעולות הבאות: איסוף חומר מתוך הספרות המקצועית העכשווית הדנה בייעודה ובמטרותיה של הספרייה האקדמית, מיפוי מאפייני סביבת הפעולה של הספרייה המרכזית, קיום 28 ראיונות עם עובדי הספרייה ושליחת 31 דואלים (e-mails) לעובדי הספרייה בהם הם נתבקשו להשיב על השאלה: "מהו לדעתך הייעוד של הספרייה המרכזית ומהן מטרותיה?".

באמצעות ניתוח תוכן שהופעל הן על הראיונות שקיימתי עם עובדי הספרייה והן על התשובות שקבלתי בדואלים חוזרים מעובדי הספרייה, כמו גם באמצעות מיפוי הספרות שנסקרה לצורך עבודה זו, זוהו שבע קטגוריות הגרעין (core category) הבאות, אותן כינתי "קטגוריות ייעוד" (mission category):

- 1. תמיכה בתוכניות ובמטרות הלימוד והמחקר** – קטגוריה זו עניינה באחד, או יותר, מבין הנושאים הבאים: תמיכה בתוכניות ובמטרות הלימוד והמחקר של הפקולטה/ות אותה משרתת הספרייה, תמיכה בתוכניות ובמטרות הלימוד והמחקר האקדמי (ללא בלעדיות

לפקולטה/ות כלשהי/ה), תמיכה במוסד האם של הספרייה, שיתוף פעולה בין הספרייה לסגל האקדמי (ו/או גורמים אחרים).

2. **טיפול באוספי הספרייה** – קטגוריה זו עניינה באחד, או יותר, מבין התפקידים הבאים וזאת בהקשר מסורתי ו/או דיגיטלי: רכש, מיון, קטלוג, פיתוח ודילול אוספים.

3. **מתן שירותים** – קטגוריה זו עניינה באחד, או יותר, מבין השירותים הבאים: שירותי השאלה, שירותי יעץ והדרכה, אוריינות מידע (הוראת מיומנויות מידע) ומתן שירותי מידע מתקדמים. בנוסף כוללת קטגוריה זו עניינים הקשורים לקהל מקבלי השירות ו/או לטיב השירות.

4. **איוש הספרייה** – קטגוריה זו עניינה הגורם האנושי בספרייה (להבדיל מגורמים טכנולוגיים), ובכלל זה: תכונות ומאפיינים של כוח האדם בספרייה, של גורמים אנושיים הקשורים במשתמשי הספרייה ו/או של כל גורם אנושי אחר הקשור בסביבת הספרייה; כמו גם היבטים הומאניים של תרבות וחברה.

5. **הספקת תשתית ואמצעים טכנולוגיים** – קטגוריה זו עוסקת בהספקת תשתית ואמצעים טכנולוגיים לקהל באי הספרייה.

6. **הספרייה כמקום** – קטגוריה זו עניינה באחד, או יותר, מבין ההיבטים הבאים: הספרייה כמקום פיזי, הספרייה כמקום לאחסון ספרים ואוספים, הספרייה כמרכז מידע ו/או למידה, הספרייה כמרכז תרבותי-חברתי.

7. **מתן גישה למקורות מידע** – קטגוריה זו עניינה בשאלת ה"למי" – למי מותרת גישה, ה"למה" – למה מותרת גישה וה"איך" – אמצעי הגישה ואיכותה.

מניתוח הממצאים עולה כי עמדות עובדי הספרייה מבטאות ברובן תמיכה בתוכניות הלימוד והמחקר של הפקולטות למדעי הרוח ואמנויות כחלק בלתי נפרד מייעודה של הספרייה המרכזית. ממצא זה עולה בקנה אחד עם תוצאות מחקרו של באנגרט (Bangert, 1997), לפיהן מרבית הספריות האוניברסיטאיות שנבדקו הביעו בהצהרת הכוונות (mission statement) שלהן תמיכה בתוכניות הלימוד והמחקר.

בעניין שיתוף הפעולה בין הספרייה לסגל האקדמי נמצא מניתוח הדואלים כי שכיחות הופעתו של נושא זה אינה גבוהה וכי במרבית המקרים אין הוא מוגדר כמטרה בדרך למימוש הייעוד של הקטגוריה "תמיכה בתוכניות ובמטרות הלימוד והמחקר" או כל קטגורית ייעוד אחרת. ממצא זה עומד בניגוד בולט לספרות המקצועית הרואה את שיתוף הפעולה הנדון כמטרה וכגורם משמעותיים בדרך למימוש ייעודה של הספרייה האקדמית. בניגוד מסוים לממצא העולה מתוך ניתוח הדואלים, בניתוח הראיונות נמצא כי מדובר בנושא טעון, המטריד ברמה מקצועית (ולעיתים אף רגשית) את מרבית המראיינים. ממצא זה תומך במחקרים ובדיונים מופיעים בספרות המקצועית העוסקים במערכת היחסים המורכבת (הבדלי מעמד, מצבי קונפליקט וגורמי תחרות) בין צוות עובדי הספרייה והסגל האקדמי. במחקר הנוכחי ייחסו מרבית המראיינים חשיבות לשיתוף פעולה בין הספרייה לסגל האקדמי, וזאת לצד שביעות רצון ממידת ומאיכות שיתוף הפעולה הקיים כיום בין שני הגורמים.

מניתוח ממצאי מחר עולה כי גם בעידן הנוכחי נשמר מקומו של הטיפול באוספי הספרייה כחלק מייעודה העיקרי של הספרייה המרכזית. עוד עולה מניתוח הממצאים כי העמדה השכיחה לגבי מדיניות הרכש בספרייה מצדדת, בראש ובראשונה, הרכש התומך בצורכי הלימוד והמחקר של האוכלוסייה הישירה אותה משרתת הספרייה: סטודנטים וסגל של הפקולטות למדעי הרוח ואמנויות באוניברסיטת תל-אביב. קטגוריית הטיפול באוספי הספרייה הופיעה בשכיחות הגבוהה ביותר בדואלים. עמדה זו דומה לעמדה שהביעו אנשי סגל במחקר שערכו דוכס ומישוד-אויסטרין (Ducas & Michaud-Oystrik, 2003). במחקר זה נמצא כי טיפול באוספי הספרייה ומתן שירותים דורגו במקום הגבוה ביותר בהקשר של תפקיד הספרן בקהילת האוניברסיטה.

באשר לרכש אוספי הספרייה הובע, הן בדואלים והן בראיונות, הצורך ברכש משאבים בפורמט דיגיטלי לצד המשך רכש משאבים בדפוס. ממצא זה תומך בעמדות המופיעות בספרות המקצועית הרואות בספרייה האקדמית ספרייה מהסוג היברידי, אשר חלק מייעודה נוגע לאיסוף ולטיפול באוספים המופיעים בפורמטים שונים, כולל צורת הדפוס המסורתית החיונית למחקר וללימוד אקדמי גם בעידן הדיגיטלי. חשיבות המשך רכש משאבים בדפוס הוצגה בעמדות עובדי הספרייה לאור העובדה שהספרייה המרכזית משמשת בעיקר חוקרים וסטודנטים מתחומי מדעי הרוח ואמנויות – תחומים בהם מרבית המשאבים מתפרסמים עדיין בפורמט מודפס בלבד ושבהם מיוחסת לעיתים חשיבות מחקרית לעצם המקור עצמו (מקורות ראשוניים כמו כתבי יד וחומרי ארכיון שונים, למשל). ממצא זה תומך בעמדה שמביעים חוקרים שונים המצביעים על חשיבות המשך רכש משאבים בדפוס גם בעידן הדיגיטלי, במיוחד בתחומי מדעי הרוח ואמנויות (ראה למשל Graham, 1998). בנוסף לכך, נראה כי תמיכת עובדי הספרייה בהמשך רכש משאבים בדפוס מחזקת את העמדה המסורתית, המופיעה בספרות המקצועית, הרואה באוספים הפיזיים שבבעלות הספרייה מקור ליוקרה ולסמכות גם בעידן הנוכחי (ראה למשל מאמרו של Liu, 2003) והמייחסת חשיבות להמשך קיומם של אוספים מיוחדים בספרייה האקדמית דווקא על רקע הסביבה האלקטרונית בה היא ממוקמת (Graham, 1998).

מניתוח הממצאים בקטגוריית הטיפול באוספים עולה כי בולטות בהעדרן, או בנוכחותן הקלושה, שתי תתי-קטגוריות ייעוד הבולטות בספרות המקצועית: שימור משאבי המידע של הספרייה (בעיקר בפורמט דיגיטלי) ודיגיטציה של אוספים.

בדומה לקטגוריות הייעוד הקודמת, גם בקטגוריה של מתן שירותים הופיעה בשכיחות גבוהה בדואלים של עובדי הספרייה. מניתוח הממצאים עולה כי העמדה שנוקטים מרבית עובדי הספרייה מתמקדת בעיקר בתן שירותים מהסוג המסורתי, כגון: שירותי יעץ בדלפקים, הדרכה ביבליוגרפית, שירותי השאלה, השאלה בין-ספרייתית ועזרה במצאת חומר על המדף. ממצאים אלה תומכים במידה מסוימת בעמדתו בעקרונית של דקט (Duckett, 2004) המבקש לשמור על אוריינטציה מסורתית במן שירותים, גם בסביבה טכנולוגית מתקדמת. לעומת זאת, עומדים ממצאים אלה בניגוד מסוים לעמדה שנוקטים חוקרים שונים המבקשים להרחיב את שירותי הספרייה מעבר לשירותים הניתנים בבנין הספרייה עצמו או דרך אתר הבית של הספרייה. אותם וקרים מבקשים לפרוץ את גבולות המסורתיים של שירותי הספרייה ולהביא את השירותים אל סביבתו ה"טבעית" של קהל המשתמשים הפוטנציאלי. ממצא בולט נוסף במחקר הנוכחי נוגע

להתייחסות המצומצמת לתת-קטגורית הייעוד "אוריינות מידע" הן בדואלים והן בראיונות. ממצא זה עומד בניגוד בולט להתייחסות לתת-קטגוריה זו כחלק מרכזי בייעודה של הספרייה האקדמית בעידן המידע, המופיעה בספרות המקצועית הדנה בנושא של אוריינות מידע והוראת מיומנויות טכנולוגיות (ראה למשל Jayne & Meer, 1997; Hollister, 2005). עוד עולה מן הממצאים כי עובדי הספרייה ממשיגים את יאור שירותים שמספקת הספרייה באופן "מסורתי" – שירותי השאלה, השאלה בין ספרייתית, מתן עזרה, יעץ והדרכה במאגרים. מצא זה עומד בניגוד מסוים לספרות המקצועית העכשווית בנוטה להשתמש במושגים "חדשים" או "מרחיבים" לתיאור תפקיד הספרן האקדמי והשירותים הניתנים על ידי הספרייה האקדמית.

מן הממצאים עולה כי התייחסות עובדי הספרייה לשאלת איוש הספרייה מוגבלת, בעיקר, להיבט המצומצם של התכונות הרצויות והנדרשות מספרן אקדמי. באופן כללי ניתן לומר כי ממצאי המחקר מבטאים עמדה דומה לזו שקיימת בספרות העכשווית אשר נוטה שלא לעסוק באיוש הספרייה כקטגורית ייעוד העומדת בפני עצמה והדורשת דיון מיוחד, שכן, היא נתפסת, לכאורה, כהיבט מובן מאליו בקיום הספרייה.

ממצאי המחקר מצביעים על כך שרק חלק קטן מעובדי הספרייה מתייחסים באופן ישיר להספקת תשתית ואמצעים טכנולוגיים לקהל באיי הספרייה כחלק בלתי נפרד מייעוד הספרייה. ממצא זה עולה בקנה אחד, במובנים מסוימים, עם עמדת המובעות בספרות המקצועית, המציגות את הטכנולוגיה כאמצעי בלבד, ולא כמטרה העומדת בפני עצמה. מעבר לעובדה שתשתית ואמצעים טכנולוגיים הם אכן אמצעים חיוניים לקיומה של הספרייה האקדמית ולתפקוד של משתמשיה (Neal, 2005), ברצוני לטעון שעל רקע אי-שיוון כלכלי הולך וגובר בישראל, כמו גם במדינות אחרות בעולם, חלק מייעודה של הספרייה האקדמית בשלב ההיסטורי הנוכחי הוא לדאוג להספקת תשתית ואמצעים טכנולוגיים ומשתמשים בסביבה הפיזית של הספרייה (מתוך הנחה שאכן תתקיים סביבה שכזו). מובן שהדבר כרוך בהשקעת משאבים כספיים, שכרגע, כך נראה, אינם עודים לרשות ספריות אקדמית רבות, אולם, בעמדה עקרונית המבקשת לשאוף למימושה של מטרה זו, ולו באופן חלקי.

לגבי קטגורית הייעוד "הספרייה כמקום" נמצא כי זו זוכה להתייחסות משמעותית בעמדותיהם של מרבית עובדי הספרייה. ממצא זה עולה בקנה אחד עם הספרות המקצועית המדגישה היבט זה בייעוד הספרייה דווקא על רקע העידן הדיגיטלי-וירטואלי ובניגוד מסוים לרעיון הספרייה הוירטואלית (ראה למשל Lougee, 2002; Lippincott, 2005; Bell, 2005). באופן כללי, ניתן לומר כי הן בשדה המחקר הנוכחי והן בספרות המקצועית שנסקרה לצורך עבודה זו נמשכת הדומיננטיות של ייעוד הספרייה כמקום, באופן שמאשר במידה רבה את זוהתה הפיזית המסורתית.

ממצאי המחקר מצביעים כי בעמדות עובדי הספרייה קיימת התייחסות מסוימת לקטגוריות הייעוד של מתן גישה למקורות מידע כחלק מייעודה של הספרייה המרכזית, אך לא כאחת מקטגוריות הייעוד הבולטות והמשמעותיות ביותר. בעוד שבספרות המקצועית מתעורר לעיתים דיון באשר לאיכות אמצעי הגישה (ראה למשל Lancaster, 1999b; Carlson, 2002), עניין זה כמעט שאינו זוכה לתשומת לב בעמדות עובדי הספרייה. במקרים הספורים בהם נושא זה זכה

להתייחסות הרי שהוא נקשר לארגון המרחב הפיזי של הספרייה, לקטלוג, להסבה ולדיגיטציה של אוספים, בדומה ליפול בנושא זה גם בספרות המקצועית (ראה למשל, Dempsey, 2005; Lougee, 2002). בעת ניתוח תוכן הממצאים של הראיונות והדואלים לא זוהו נושאים הקשורים לרישוי גישה ולשיתוף פעולה עם ספריות אחרות ומוסדות שונים בהקשר זה. זאת לעומת מדות המוצגות בספרות המקצועית הרואות בנושא חלק מייעודה של הספרייה האקדמית (ראה למשל, Curran, 2001).

הדיון בממצאי המחקר, כמו גם בחלקים אחרים בעבודה זו, נעזר ברעיונות ובמושגים המופיעים בעבודותיו ובמחקריו של סוציולוג התרבות פייר בורדייה (Pierre Bourdieu). השימוש במושגים אלה, גם אם לעיתים בשינויים מסוימים, ממשיג את הספרייה האקדמית כ"מוסד" (Institution), ואת הספרנים העובדים בה כ"סוכנים" (Agents) הנאבקים במוסדות ובסוכנים אחרים (סגל אקדמי, ספקי תוכן ומידע באינטרנט, מול"ים), הפועלים בשדות (Fields) קרובים יותר ורחוקים יותר מזה שלה (שדה הקמפוס, שדה האקדמיה, שדה ההשכלה הגבוהה, שדה המידע והידע, שדה הטכנולוגיה), על שמירת או הגדלת ערכה של צורת הון אחת (דוגמת משאבי מידע בדפוס) ביחס לערכה של צורת הון אחרת (דוגמת משאבי מידע בפורמט דיגיטלי) הנשלטת או מצויה בידי הסוכן/ים והמוסדות/ות המתחרים. בין היתר, מתפתחות בקרב המוסדות הנאבקים בשדה נתון צורות שיח שונות המבקשות לערער את מעמד של המוסדות המתחרים, או לחילופין, לשמר ולעיתים אף לחזק את עצם מעמדם הם.

במחקר הנוכחי נעשה, בין היתר, ניסיון לזהות דמיון ושוני בין מאפייני צורת השיח המופיע בספרות המקצועית שנסרקה לצורך עבודה זו לבין עמדות עובדי הספרייה המרכזית בנוגע ליעודה ולמטרותיה של ספרייה זו. מן הממצאים עולה כי עמדות עובדי הספרייה נוטות להציג תפיסות מהסוג המסורתי-מודרני לתיאור ייעוד הספרייה המרכזית ומטרותיה, אותן ניתן לתאר כשיח ייעוד מהסוג המסורתי/אורתודוקסי-מודרני. לעומת זאת הסרות המקצועית שנסרקה לצורך עבודה זו נוטה להציג תפיסות המשתמשות ברעיונות, במושגים, ובאוצר מילים אותם ניתן לתאר כשיח ייעוד מהסוג המודרני להגדרת ייעודה ומטרותיה של הספרייה האקדמית, וזאת לעיתים קרובות גם במסגרת חשיבה פוסטמודרניסטית. למרות זאת נראה כי ההבדל בין העמדות שמבטאים עובדי הספרייה לעמדות המוצגות בספרות המקצועית בעניין הנדון נוטות להיות רטוריות וסמנטיות יותר מאשר מהותיות ועקרוניות. במילים אחרות: הן העמדות המופיעות בספרות המקצועית והן העמדות המובעות על ידי מחויבות לאותו שיח בסיסי מכונן של ייעוד הספרייה האקדמית בעידן המסורתי-מודרני. נראה כי הן עמדות עובדי הספרייה והן מרבית העמדות המוצגות בספרות המקצועית אינן צליחות לכונן שיח בסיסי שונה או אלטרנטיבי לייעוד הספרייה האקדמית בעידן הדיגיטלי והפוסט-מודרני. השימוש בצורת שיח מעידן "אחר" להגדרת ייעוד הספרייה האקדמית אינו פסול כשלעצמו ועשוי בנסיבות שונות אף להוות יתרון לחיזוק כוחו, מעמדו וסמכותו של ה"סוכן" או המוסד העושים בו שימוש, אלא שיש לקחת בחשבון את עלייתן של צורות שיח אחרות ומתחרות העלולות להפוך חלקים מאותה צורת שיח "מסורתית-מודרנית" בסיסית לבלתי רלוונטיים בעידן הנוכחי. כמו כן, אפשרות הופעתן של צורות שיח אחרות ומתחרות המציגות אלטרנטיבה עקרונית ומהותית לשיח המסורתי-מודרני מהסוג שנמצא

בעמדות עובדי הספרייה או במרבית העמדות המופיעות בספרות המקצועית שנסקרה לצורך עבוד זו, עלולות להדגיש ולהעצים את הפער שקיים בין צורת שיח זו לזמן או לעידן ההיסטורי בו היא מופיעה, דבר העלול לערער את מעמדה של הספרייה האקדמית בקמפוס אלא אף את עצם קיומה בעתיד.

מס' מיון בספריה :
E027.7 רוז.זה תשס"ו